

Paras analyysi viittaa utopian suuntaan

■ Timo Lampinen

Ilkka Niiluoto pohtii kirjoituksessaan ”Ihminen avoimena ongelmana” (*Tieteessä tapahtuu* 5/2014) humanististen tieteiden roolia ihmiskunnan ”suurten haasteiden” eli ”ilkeiden ongelmien” ratkaisemisessa. Humanistiset tieteet voisivat Niiluodon mielestä auttaa selittämään esimerkiksi, ”miksi ihmiset eivät toimi rationaalisesti omissa valinnoissaan.”

Käytännön kokemukset palkallisen työn ongelmien ratkaisemisesta osoittavat, että ihmisten epärationaalinen toiminta ei yleensä johdu perimmiltään asenteista, vaan työnjaossa hitaasti, usein ilman tietoista suunnittelua, tapahtuneesta muuttumisesta.

Luonnontieteet osoittavat puolestaan, että luonnonilmiöiden ja siten myös ihmiseen liittyvien isojen ongelmien taustalla piilee epälineaarisuus. Tämä tarkoittaa, että hyvin pieni muutos voi aiheuttaa laadullisesti tai määrällisesti valtaavan muutoksen. Hyvä esimerkki on lämpötilan laskeminen syksyllä asteen murto-osan verran. Lätäkössä miljardeja kertoja sekunnissa vapaasti toisiinsa törmäilleet vesimolekyylit jämähtävät kiinteään hilamuotoon, jota kutsutaan jääksi.

Luonnon ja myös ihmisyyhteisöjen muutosten epälineaarisuuteen liittyy myös taipumus ajautua yhä suurempaan monimutkaisuuteen. Upeimpia monimutkaisuuden lisääntymisiä ovat ne, joissa ”monimutkaiset sopeutuvat järjestelmät” siirtyvät yhdeltä järjestyksen tasolta entistä ”korkeammalle.” Se tapahtuu usein niin, että muodostuu täysin uusia (epälineaarisia) kehitysmahdollisuuksia avaava yhdistelmä rakenne. Tällaisia yhdistelmä rakenteita ovat esimerkiksi aiotumaisen solun syntyminen ilmeisesti arkin ja bakteerin yhdistyessä, monisoluisen eliön kehittyminen yksisoluisista ja val-

tioiden syntyminen pienempien ihmisjoukkojen yhdistyessä.

Väitteeni on, että aineellisen hyvinvoinnin oheisvahinkona meillä Suomessa ja muissakin hyvinvointivaltioissa, on tapahtunut yhdistelmä rakenteen purkautuminen. On liu’uttu ”korkeammalta” yhteistyön ja työnjaon järjestämisen tasolta selvästi ”matalammalle” tasolle. Tämä oheisvahinko selittää parhaiten myös sen, että ihmiset toimivat epärationaalisesti valinnoissaan.

Yhteistyön heikentymisen pitkä historia

Yhteistyön ja työnjaon romahduksen osoittaa triviaali, kvantitatiivinen vertailu. Kymmeniä tuhansia vuosia vallinnut elossapitoyhteisö on pienentynyt keskimäärin noin 50 ihmistä käsittävästä monipuolisesta, useita yhdistelmä rakenteita sisältäneestä joukosta keskimäärin vain 2,1:n ihmisen pienryhmäksi.

Perinteellisessä elossapitoryhmässä yksilöt kuuluivat samanaikaisesti moniin eri osajoukkoihin eli pariskuntiin, vanhempien ja lasten muodostamiin ryhmiin, naisten, miesten ja lasten osajoukkoihin, jotka saattoivat jakautua vielä osajoukkoihin esimerkiksi ikäkauden mukaan. Muutos on absoluuttisesti ja suhteellisesti iso, vaikka seuraukset olisivat vain lineaarisia, eivätkä epälineaarisia.

Käytännössä koko ihmislajin historian ajan vallinnut kymmenien ihmisten yhdistelmä rakenne mahdollisti hyvin tehokkaan ja joustavan tavan elää lajille tyypillistä suhteellisen seurallista elämää sekä tehdä yhteistyötä ja jakaa töitä. On hyvä havaita, että pienten lasten äiditkin osallistuivat tuossa mallissa myös elannon hankkimiseen ja muihin töihin toisten aikuisten rinnalla.

Perinteellinen rakenne mahdollisti myös lajin

leviämisen jo esihistorian aikana kaikille ilmastovähykkeille. Parisuhde ja vanhempi-lapsirelaatiot olivat yhteisössä esiintyviä relaatioita yhteisön lukuisten muiden relaatioiden joukossa. Yhteistyö, työnjako ja seurannapito järjestyivät kuitenkin pääosin koko yhteisön puitteissa esimerkiksi ikäkauden tai sukupuolen mukaan.

Nykyisen elossapitoyhteisön kokoiset ja laadultaan samanlaiset ryhmät eivät olisi edes selvinneet ympäristössä, jossa lähes kaikki tarvittava piti käytännössä valmistaa itse tai hankkia keräämällä, kalastamalla tai metsästämällä. Perinteisestä mallista seurasi nykyisiä tuloerokeskusteluja ajatellen mielenkiintoinen piirre. Elossapitoyhteisö oli toiminnallisesti ja tulonjaoollisesti suhteellisen tasa-arvoinen.

Monimutkainen muutos alkoi ilmeisesti vasta maanviljelyn tullessa pääelinkeinoksi, mikä mahdollisti myös asumistiheyden roiman nousun. Muutos kiihtyi Suomessa jo 1700-luvulla isojaon myötä, mutta elossapitoyhteisön pieneneminen nopeutui selvästi vasta 1800-luvun loppupuolella kaupungistumisen ja teollistumisen alettua.

Täällä *Pohjantähden alla* -kirjan Koskelan torppariperhe edustaa jo varsin modernia elossapitoyhteisöä, josta puuttuvat esimerkiksi naimattomat setämiehet, toisaalta osa perinteellisen elossapitoyhteisön yhteistyöstä ja työnjaosta oli säilynyt vielä melko elinvoimaisena esimerkiksi talkooperinteen muodossa.

Asumistason nousu, sähkön, ehkäisyn ja kansakoulun tulo sekä väestön enemmistön siirtyminen palkkatyön piiriin nopeutti muutosta 1900-luvulla. Muutoksella on kaksi toisiinsa erottamattomasti kytkeytyvää puolta. Hyvä puoli on suuri ja monissa suhteissa korvaamaton. Ison elossapitoyhteisön kutistuminen yksineläjäksi, pariskunnaksi tai ydinperheeksi on ollut välttämätön osa aineellisen hyvinvoinnin huijaa nousua. Ilman yhteisön pääluvun pienenemistä esimerkiksi muuttoliike, kaupungistuminen ja palkkatyöhön siirtyminen olisi ollut toivottoman hidasta.

Ongelmat ovat nyt alkaneet kärjistyä, kun vanhan toimintamallin jäänteet ovat lopullisesti väistymässä ja samalla mahdollisuus uuden

mallin haittojen lieventämiseen julkisin varoin on tullut tiensä päähän. Joustavasti keskenään vuorovaikuttaneet molekyylit ovat alkaneet jäähmettyä entistä selvemmin hilamuotoon.

Jäätymisen oireita on kaikilla elämän alueilla. Tarpeeton kulutus ja energian käyttö uhkaavat ympäristöä, julkisen sektorin rahat eivät enää riitä hiipuneen palkattoman yhteistyön korvaamiseen palkkatyön avulla. Ruuhkavuodet piinaavat parhaassa työ-, huippututkimus- ja innovatiivisten start up -yritysten perustamisiässä olevia nuoria aikuisia. Monet vanhukset, lapset ja nuoret kokevat sosiaalisen vuorovaikutuksen, tekemisen tai hoivan puutetta. Sukupuolten tasa-arvo etääntyy kuin horisontti moottoriveneilijän silmissä, syntyvyys on alle uusiutumistason. Lisäksi tulo- ja luokkaerot lisääntyvät, monet työntekijät kokevat työelämän vaatimusten kasvavan epäoikeutetusti ja jatkuvasti. Kouluampumisiakin on ehkä jopa sata prosenttia enemmän kuin olisi joustavan yhteistyön ja työnjaon vallitessa.

Analyysi näyttää vankalta

Nykyisistä isoista ongelmista sekä niihin liittyvästä ihmisten epärationaalisesta toiminnasta hyvin iso osa johtuu työnjaon ja yhteistyön rakenteellisesta huonontumisesta. Yhdistelmä-rakenteen palauttaminen jollakin nykyaikaan sopivalla tavalla olisi loogisesti päätellen ylivoimaisesti paras ratkaisu. Korostan sanoja ”nykyaikaan sopivalla tavalla”. Kyse olisi ihmisyyhteiskunnalle vastaavan tapaisesta energiaa vapauttavasta ja aivan uusia mahdollisuuksia avaavasta muutoksesta, mitä aiotumaistuminen ja monisoluistuminen merkitsivät elämän historiassa aikaisemmin.

Suhteellisen pienikin, mutta pysyvä yhteistyötä lisäävä kotitalouksien yhteistyörakenne aiheuttaisi todennäköisesti laajan ja osin vaikeasti ennakoitavan myönteisen muutostulvan, joka todennäköisesti miellyttäisi ihmisten enemmistöä. Yhteistyörakenteen tulisi varmaankin olla kooltaan enintään pitkän historian viitoittama eli alle 50 ihmistä.

Onko kenelläkään esittää enemmän ongelmia ja ilmiöitä selittävä sekä enemmän toivottuja muutoksia ennustava hypoteesi? Kvan-

titatiivisesti hypoteesi ennustaa työnjaon kehittämiskokemusten valossa ainakin kymmenien prosenttien säästöjä rahan ja muiden resurssien käytössä sekä isoa parannusta mallin mukaiseen toimintaan osallistuvien ihmisten kokemassa elämänlaadussa.

Mutta mihin se johtaakaan?

Tehokkaalta näyttävä ratkaisuehdotus Niiniluodon osoittamiin isoihin ja ilkeisiin ongelmiin sekä niiden lisäksi moniin muihinkin harmeihin on siis periaatteessa vankasti perusteltu.

Käytännössä ratkaisu on kaikkea muuta kuin yksinkertainen, koska keskenään lähisukua olemattomien kotitalouksien suunnitelmallisesti organisoitua yhteistyötä pidetään toivottoman utopistisena. Tämä on pakko myöntää. Tunteukseni on ristiriidassa historian kertoman ja loogisen päättelyn kanssa.

Tuntemuksemme rinnastuu melko hyvin esimerkiksi siihen, miten teoreettiset fyysikot suhtautuivat alun perin Steven Weinbergin ja Abdus Salammin esittämään sähköheikkoon teoriaan. Sen uskottiin olevan utopistinen, koska teoria ei aluksi näyttänyt poistavan heikkoihin voimiin liittyviä äärettömyyksiä. Teoriaan alettiin suhtautua vakavasti vasta vuonna 1971, kun Gerard 't Hooft osoitti, että teoria poisti äärettömyyksiä ongelman.

Toisena vertailukohtena voidaan mainita vaikkapa fyysikoiden George Gamowin, Robert Hermanin ja Ralph Alpherin idea kuumas- ta alkuräjähdyksestä. Erityisesti tähtitieteilijät pitivät sitä katteettomana filosofointina, kunnes Robert Wilson ja Arno Allan Penzias löysivät alkuräjähdyksestä kertovan kosmisen mikroaal- tosäteilyn vuonna 1964.

On mahdollista, että kotitalouksien organisoitua ja nykyaikaan sopivilla tavoilla vapauden ja yhteistyön yhdistävät ryhmät ovat käytännös- sä utopiaa. Esittämäni analyysi viittaa kuitenkin vahvasti kotitalouksien yhdistelmä- rakenteiden hyödyllisyyteen ja soveltuvuuteen jopa enemistölle ihmisistä. Siksi humanististen, yhteiskuntatieteellisten sekä luonnontieteellisten alojen tutkijoiden olisi syytä tutkia edes sitä, mikä meitä estää etsimästä ratkaisua nykyaikaan sopi-

van palkattoman yhteistyön suunnasta. Vasta tämän esteen madalluttua riittävästi voi keskustella mielekkäästi käytännön kokeiluista.

Ettisesti toimiva lääkäri ei saa salata tai kiistää oikeaksi ymmärtämänsä diagnoosia vain sen vuoksi, että hänen tiedossaan ei ole toteamaansa sairauteen tehoavaa hoitoa. Richard Feynman yleisti tämän eettisen velvoitteen koskemaan kaikkia tutkijoita puhumalla ”tieteellisestä integriteetistä”, joka velvoittaa tutkijan julkistamaan työnsä tulokset, vaikka ne eivät miellyttäisi tilaajaa tai edes tutkijaa itseään.

Ratkaisuja isoihin ja ilkeisiin ongelmiin etsitään nyt ilmeisen toissijaisista, tehottomista tai vain pientä osaa auttavista keinoista, kuten julkisten palveluiden hätäisistä typistyksistä tai lisäämisistä, asenteiden muuttamisesta pelkän puheen tai vakuuttelun keinoin, tuloerojen, kilpailun, hyväntekeväisyyden tai yksipuolisen avun lisäämisestä tai vain lähisukulaisten apuun tukeutuvasta palkattomasta yhteistyöstä.

Oletus sokaistumisen syystä

Oma oletukseni mukaan yksi selvimmistä esteistä analyysin hyväksymiselle ja oikeaan suuntaan kohdistuvien ratkaisujen etsimiselle on, että olemme koti- ja vanhemmuuskultin sokaisia (ks. Sulkunen; Yesilova) Kultin vahvuudesta kertoo esimerkiksi, että monet yhteiskuntatieteilijät puhuvat edelleen ”perinteellisestä perhemallista,” kun he tarkoittavat modernia ydinperhemallia. He projisoivat 1800-luvun porvarillisten ja sosialististen historiantutkijoiden tavoin pitkälle menneisyyteen nykyisen kaltaisen ydinperheen, vastoin ilmeisiä työnjakoon ja ajan suuntaan liittyviä tosiasioita.

On tärkeää huomata, että humanistiset tieteet ovat kietoutuneet ydinperhekultin rakentamiseen ja hyödyntämiseen kansallista menestystarinaa edistäessään. Tähän projektiin osallistui vilpittömällä mielellä myös J. V. Snellman, joka ei oivaltanut, että hänen ihannoimansa 1800-luvun puolivälin porvarillinen perhe oli itse asiassa syvien tuloerojen tuottama, jäsentensä pääosalle epäreilu muunnelma perinteellisestä, isosta elossapitoyhteisöstä.

En moiti Snellmania, enkä nykyajan huma-

nististen tai yhteiskunnallisten alojen tutkijoita. Koti- ja vanhemmuuskultti on yksi aineellisen hyvinvoinnin huiman kasvun tuottamista oheisvahingoista, jonka välittömänä syynä on kuitenkin juuri yhteistyön ja työnjaon heikentyminen sekä muutoksen kotitalouksiin synnyttämä tyhjiys, turvattomuuden tunne ja helppojen vaihtoehtojen puute.

Kultin syntyminen taustalla oleva muutos on niin laaja-alainen, että tähän saakka on ollut käytännössä mahdotonta nähdä, mistä oikein on kyse. Osin senkin vuoksi, että luonnontieteen kanssa yhteensopivan lähestymistavan soveltaminen on ollut humanistisissa ja yhteiskunnallisissa tieteissä peräti harvinaista ja sitä on saatet-
tu pitää jopa virheenä.

Kirjallisuus

- Diamond, Jared: *Maailma eiliseen saakka. Mitä voimme oppia perinteisistä yhteiskunnista*. Terra Cognita 2013.
- Gell-Mann, Murray: *Kvarkki ja jaguaari*. WSOY 1996.
- Enqvist, Kari: *Monimutkaisuus: elävän olemassaolomme perusta*. WSOY 2014.
- Häggman, Kai: *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. SHS 1993.
- Lampinen, Timo: *Vapauden tavoittelua suotuisan muutoksen uhkaamana. Äidin toimenkuva vuosien 1920-1929 Suomen Naisessa ja Toverittaessa*. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2006.
- Niiniluoto, Ilkka: *Suomalaiset onnen portilla. Teoksessa Tarkeemmin ajatellen. Kansakunnan henkinen tila*. Toim. Ilkka Niiniluoto ja Juha Sihvola. Gaudeamus 2008.
- Siltala, Juha: *Työelämän huonontumisen lyhyt historia: muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta globaaliin hyperkylpailuun*. Otava 2007.
- Sulkunen, Irma: *Naisen kutsumus: Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*. Hanki ja jää 1989.
- Wilson, Edward O.: *Konsilienssi*. Terra Cognita 2001.
- Weinberg, Steven: *Unelmia viimeisestä teoriasta*. Art House 1999.
- Yesilova, Katja: *Ydinperheen politiikka*. Gaudeamus 2009.

Kirjoittaja on oikeustieteen kandidaatti ja valtiotieteiden kandidaatti.

SIJOITA AJATTELUUN!

Tietoa tuoreimmasta numerosta, arkiston ja blogit löydät osoitteesta:

YP on myös Facebookissa!

Yhteiskuntapolitiikka on hyvinvointitutkimuksen avoin foorumi, jossa kuuluu ajattelun ääni. YP:n jutuilla on taipumusta saada julkisuutta, herättää uteliaisuutta, virittää keskustelua ja käynnistää toimenpiteitä.

Eikä maksa paljon: vuosikerran (kuusi numeroa) hinta kestopilauksena on 38 euroa ja opiskelijoille vain puolet tästä.

Tilaukset: thl.fi/yp
puh. 03 4246 5304 / asiakaspalvelu@kustantajapalvelut.fi

